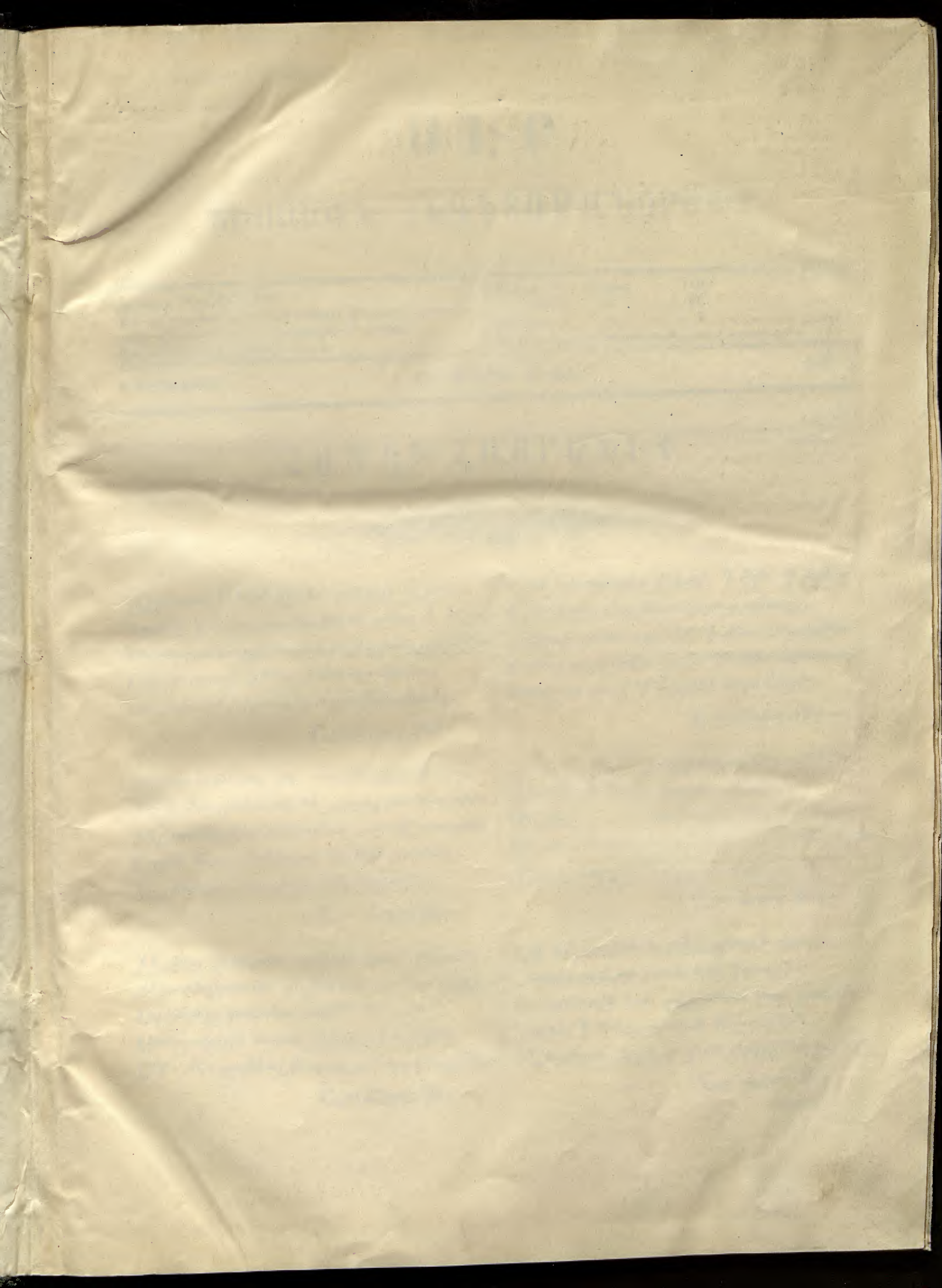

1934

5.11. 5

ՄԱԿԱՐ

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀՆԳԵՏԱՍԱՆՈՐԵԱՅ

Հրատարակած 88 և 228:

Առաջին հրատարակման փոխարին Պոլեմ Մարտիկան Յոթնամյակի
պատկան փոխարին Գրգուր Կոնստանտին Ե փոխարին:
Գրատարակման փոխարին Կոնստանտին Կ:

Տարեկան գին 100

Վերջին հրատարակման փոխարին 60

Մեկ փոխարին 5

Առաջին և վերջին փոխարին համար յոթնամյակի փոխարին:

8 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

Ա. ՏԱՐԻ 1860

ԹԻԻ 4

ՀԱՅ ԵՒ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Քրիստոսի թանձրացումը փոխարին բարեկյանք և յաւերթ
կրթութիւն ի մարդս ըզրոնութեան զփրկում և եթ
Եւ ընդհանրապէս բնութեան թափանց լոյսաւորում
Եւ ինքն լուսոյն զի մեկ յակունքս վաճիւր,
Եւ յարդարել սիրտ Հայ ազատ ինքնամոլեր,
Եւ յայտն Սէր:

Փորձառութեանց լոյս օտարին բերք ի պիւշ,
Օ անգիտութեան մերժել յաւանդաւոր ըզբիծ,
Օ հայրենի շնորհս անուցեալ յողորմ զօտարաց
Բ զգոն մեղու ծրծել լոյս հիւթըս բարեաց
Եւ անապակ մեղը յարդարել ինքնաբեր,
Եւ յայտն Սէր:

Օ քեզու թարգման այնչափ վաւեր իմաստից,
Օ աւանդապահ այնչափ փառաց Լազարից,
Եւ իմանալի կապտեալ անբիծ ի լուսոյն
Յօտարախորթ տարազ վանդից ի հրնչին
Մէ, Եւ, պղծեալ թողուլ յանարգ վատշուէր,
Եւ յայտն Սէր:

Սիրթ դիւցազանց վեպացն ի զինն ի շիրմաց
Վերադառնալ զհայրենասէր յուշ պետաց
Որ վաղ ք. յիմաստ, քան թէ ի զէնս, հեշտ խրնամ
Տարեալ զորդ և ովք, պսակս հիւսէին անթաւամ
Որ քան որ լուրջ ի հայրենի տարս հըսկէր:
Եւ յայտն Սէր:

Եւ քան ըզփառս յիշել զանցեալ թերութիւնս,
Որ մաշեցին մաշեն տակաւ զերակունս,
Մերժել յաւերթ անգիտութեան մայր շարեաց
Խնամել զըսպիս զոր հինգ դարուց դառն հարուած
(Եւ ոչ անբոյժ) ի սիրտ Հայոց դրօշմէր:
Եւ յայտն Սէր:

Լոյս զհայրութեան յիշեալ զանուն սիրելի,
Յարգել ըզհայն յոր և իցէ ի բաղդի,
Եւ պղծնողին նախ զհայրենիս զոյգ զօտարաց
Գրեկել ի մի եղբայրական հաշտութիւն,
Օ համօրէն Հայս որ զնան յերկրի տարուբեր,
Եւ յայտն Սէր:

ԱՂՈՒՄԱՐ

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Երբեմն վեճ կ'ըլլայ, և կան մարդիկ որ խիստ հետաքրքիր են գիտնալ թէ՛ մարդիկ կընթուրեն ու քաղաքակրթութիւնը իսկզբանէ՞ արդեօք ունեցան, եթէ անկրթութենէ կամ վայրենութենէ քիչ քիչ կրթութեան ու քաղաքակրթութեան եկան։ — Առդեմի աղօտ ժամանակներուն մէջ ինչպէս եղած ըլլալը թողունք, մեզի ի պատմութենէ ծանօթ եղող շատ հին ազգերու վաղով աս մասին գիտցածնիս ալ թողունք։ մեր դարուն անմիջապէս նախնիքաց եղող քանի մը դարերուն պատմութիւնն, ու մեր ժամանակը մեզի շատ յայտնի կը ցուցնեն թէ, գոնէ վերջի քանի մը հարիւր տարիներէ հետեւ մարդկային ազգը, գէթ երկրիս մէկ մասին մէջ գրեթէ տարուէ տարի յառաջագետ ըլլալու ընթացքի մը մէջ կը գտնուի։ Եւ այս անանկ ընթացք մ'է որ, կ'երևի թէ, իր աս ուղղութեանը մէջ ունեցած շարժումէն չի պիտի դադարի, ոչ խոտորի, ոչ ալ ետ դադնայ։ Ուսմանց և գիտութեանց վերակենցաղէն ի վեր, աս մասին Եւրոպայի ունեցած շարժումը՝ գրեթէ մարմիններուն իրենց անկմանը մէջ ունեցած արագութեանն օրէնքին հետեւած է։ անանկ որ աս շարժման արագութիւնը, եթէ՛ չեմք սխալի, կամ եթէ մեր ըմբռնումը ծուռ չէ), կրնանք ըսել թէ, մինչեւ հիմայ՝ իր դարեւ դար ըրած ճամբուն հեռաւորութեանը հետ քառակուսի համեմատութեան մէջ է։ Մինչև հիմայ ըսածնիս եթէ Եւրոպայի զատ զատ ամեն ազգերուն նկատմամբ ճշմարիտ չէ, գէթ Եւրոպէն ընդհանուր մարմին կամ զանգուած մը մտածելով կարծեմք թէ ճշմարիտ է։

Մոյն բանը, փոքր զիրքով մը, Հայոց համար ալ կրնանք ըսել։ Առաջները թողունք, երեսուն կամ քսան տարիէ ի վեր Հայոց վեճակը, չըսեմք ամեն կողմանէ, շատ կողմանէ անանկ փոխուած է որ, եթէ հնար ըլլար երեսուն տարի առաջ եղած Հայերն այժմու Հայերու քով դնել, երկուքին վրայ նայողը թերեւս առջի տեսութեամբ պիտի ըսէր թէ՛ «Աս Հայերն ան Հայերը չեն»։ Ստանիս կրնայ ուսմանց չափազանց երևնալ, և գուցէ քանի մը քանի մէջ երեսուն տարի առաջ եղած վեճակը իրաւ հիմակուրնէ աւելի ընտրելի ըլլայ։ Օրինակի համար՝ թերեւս հարստութեան, կամ

պարզ և անպաճոճ կենցաղ ունենալու մասին մեր հայերը կամ հաւերը մենեւ աղէկ էին, և եթէ այսպէս ըլլայ ալ, չեմք կարծեր թէ, գէթ ուսման և լուսաւորութեան, և արդի լեզուով ըսենք՝ քաղաքակրթութիւն ըսուած բանին նախելով, մեր ըսածը ճշմարիտ չըլլայ։ Ինչ որ է, մեր համոզումն աս է, և գիտենք թէ՛ մեր ըսածին որ կողմանէ ստուգութիւն ու ինչ զօրութիւն ունենալն հասկրցողներ կը գտնուին։ Բայց դոնէ սա ստոյգ չէ, որ այս օրուան օրս ազգին մէջ չեմ գիտեր ինչ շարժում մը, երեսուն մը կը տեսնուի՝ կամ կ'զգացուի, որուն նոր բան ըլլալը չի կրնար ուրացուիլ, թէ և մէկն ըսելու ըլլայ թէ գէպ ի վաթիսարը շարժում է, և ոչ գէպ ի լաւը։

Ինչ վերագիր որ կ'ուզեն թող տան աս շարժման, հոգ չէ։ մեք կ'ըսենք թէ աս շարժումը ժամանակին ոգւոյն արդիւնքն է, անոր հետ պիտի քալէ, անոր հետ պիտի փոխիտուի, և պիտի դիմէ անոր դիմած տեղը, որուն ուր և ինչ ըլլալը չենք գիտեր։

Աս շարժման ոգին շատերու շատ բան կը թելադրէ։ ոմանք իրենց օգտակար երեւցած նըպատակի մը հասնելու համար ընկերութիւններ կը կազմեն։ այլք գիտելով թէ՛ ազգերուն ու ժողովուրդներուն յառաջագիտութիւնը խարխիւր, զանոնք բարոյապէս կենդանի ընող և անոնց ոյժ տուող ընկերական հոգին կարգն ու կանոնն է, օրէնքներ դրուելուն թելադիր կ'ըլլան։ ուրիշները զիրքեր կը հրատարակեն, ալ ուրիշներ դպրոցներ կը հաստատեն։ ոմանք պարբերական թերթեր կը հրատարակեն։

Ուրեմն մենք ալ, մեր ներքին համոզմանն ու բազմագունակ փորձառութեանը հետեւելով, կիսամեայ թերթ մը հրատարակած անունիս մէկու մը անիրաւութիւն ըրած չեմք ըլլար։ Թէպէտայս օրուան օրս ազգին մէջ բաւական հմտալից թերթեր կան, որոնք ճշմարիտը խօսելով, եթէ իրենց նպատակին լիովին չեն ծառայեր, գէթ սա իրաւ է թէ՛ ազգասիրական ոգւով կը շարժին յամի։ Բայց աս ըսելով ըսել չենք ուզեր թէ մերը անոնցմէ գերազանց է կամ պիտի ըլլայ։ այլ նիւթի ընտրութեան կողմանէ և ուրիշ յատկութիւններով անոնցմէ տարբեր կնիք կամ նկարագիր (քարաք-

թէր) մը պիտի ունենայ:

Իր գործը գովելն՝ իր վրայ շատ համարում բաց կարճ գաղափար ունեցած ըլլալու նշան է: Ուստի չափաւոր կարողութեան տէր ըլլալու ճանաչումը մեզի չի ներեր, և համեմատութեան ալ դէմ կ'ըլլայ, երբ մեր ընելու ծառայութեանը փոքր սահմանը գովեստիւք փքացընելով ուրիշներուն աչքին մեծ երեցընել ուզենք: Մեր աշխատութիւնը, եթէ կարենայ օգուտ մը յառաջ բերել, ու իր անուանը դրօշակը Հայ սրտերուն մէջ ծածանեցընել, իր վարձքն ու գովեստը լիովին ընդունած կ'ըլլայ:

Հանելէք թերթերնուս համար ընտրած նիւթերնիս կրնանք իմացընել: Քաղաքական լուրեր չի պիտի տանք: առ այժմ մեր նիւթերը պիտի ըլնան՝ Իրաւանց այլ և այլ ձիւղեր, Տնտեսական Գիտութիւն, Գաստիարակութեան վրայ խորհրդածութիւններ, Հայոց Պատմութեան վրայ այլ և այլ տեսութիւններ, Հայերէն լեզուին վրայ դիտողութիւններ, Ուսումնական և Բանասիրական յօդուածներ, և ուրիշ այլ և այլ թէ արտաքին և թէ Երգային բանադատութիւններ, երբ մեր գործին ընթացքին մէջ այլ և այլ դէպքեր առիթ կարենան տալ:

Սա ալ կարեւոր կը համարիմք ըսել թէ, մեզի համար սրբազան պարտք մը համարեցանք նոր տեսակ մը գրաւոր ծառայութիւն նուիրել սիրելի ազգերնուս: այսինքն՝ տեսնալով որ բազմացանկալի է օտար լեզուներով ազգայնութեան վերաբերեալ յօդուածներու նոյն լեզուաւ պատասխանատուութիւն մը ընել: ուստի առ այժմ Հասարակաց Արթուրի Մեծարդոյ Պաշտօնատեսարց հաճութեանն սպասելով՝ կը խոստանամք որ՝ Եղբիւրէն, Գաղղիւրէն, Իտալիւրէն և Յունարէն լեզուներով հասարակութեան այդ իղձը կատարեմք: այսինքն՝ երբ այդ լեզուներուն մէկով յանպատուութիւն ազգութեան յարձակողական գրութիւն մը անցնի ձեռու ընիս, չի պիտի յապաղիմք նոյն լեզուաւ Հայերէն թարգմանութեամբն հանդերձ պատասխանել:

Մնայ մեզ ըսել թէ՝ այս մեր գործն ի՞նչ ո՞ճ և ի՞նչ լեզու պիտի ունենայ: Յայտնի բան է թէ Ժողովուրդի մը բոլոր անհատները հաւասար ընդունակութիւն և մօքի մշակութիւն չեն կրնար ունենալ: Հեղինակ մը պարտաւոր է իր գրութեանը թէ նիւթը և թէ ո՞ճն ու լեզուն ան մարդոց ընդունակութեանը պատշաճեցընէ,

որոնց համար որ մասնաւորապէս կը գրէ:

Քանի որ աս ասանկ է՝ մեր գործը ընդհանրութե նուիրեալ ըլլալուն համար՝ յերկուս բաժանել յարմար դատեցանք, և պիտի ըլնան Երգային ու Բանասիրական: Երաջնոյն ոճը ամենապարզ ու դիւրիմաց պիտի ըլլայ: Իսկ երկրորդը՝ իր անուանը համեմատ ընելու պիտի աշխատիմք: որով ընդհանուր ուսումնականաց հանձարոյն, անձկալի տապարէզ մը բացած ըլլամք: և մեր նպատակին համեմատ ո՞ր և իցէ անձէ մը, ընկերութենէ մը, ստորագրեալ գրութիւններ, սիրով ընդունելու պատրաստ եմք:

Մեր մօքին մէջ ուրիշ կարեւոր կէտ մ'ալ կայ, զորն որ յառաջուց իմացընելը կարեւոր կը համարիմք: Բսելիքնիս սա է թէ՝ մեր խօսելու նիւթերուն վրայ, ինչպէս որ աղատ խորհիմք, աղատ ալ պիտի խօսիմք: Մեր նիւթերուն Քաղաքական և Արօնական չըլլալովն է որ այս աղատութեան համարձակութիւնը կ'ստանանք: Համոզուած եմք թէ՝ որ և իցէ նիւթի վրայ առանց անձնական կրքի, որչափ աղատ և անպարտուակ խօսուի, նիւթն ալ այնչափ աւելի պարզ, ու մեր գաղափարն անոր վրայ աւելի ճշմարտանման կ'ըլլայ: Գիտութիւն կամ արհեստ մը զարգացընելու մէկ միջոցն ալ անոնց վրայով եղած կարծեաց տարբերութիւններուն ազատ վիճաբանուիլն է: բաւական է որ՝ վիճաբանութեանց նպատակն ըլլայ ճշմարտութիւն մը երևան հանել: Երբեմն կրնայ պատահիլ, որ մեր ներկայացուցած մէկ պատմութիւնը, կամ հանած հետեւութիւնը նոր բան, և կամ արդէն ընդունուած կարծիքի մը հակառակ երեւի: բայց ինչպէս որ մեր կարծիքը կամ ճանաչումը բանի մը վրայ՝ մեզ համոզող ապացոյցներով մէջ բերելիս մէկու մը դէմ յանցանք չէ, անանկ ալ մէկու մը մենէ չի համոզուիլ մեզի դէմ անի: Ըսուութիւն մը չէ: երկու կողմանէ ասանկ ազատութիւն մը վայելելն հաւասար իրաւունք է, և ուսման աղատ պետութեանը մէջ բռնաւորութիւն բանեցընել կ'ըլլայ Պիւթագորական Երաջնոյ (αὐτὸς ἐφα) քալեցընել ուզելը:

Եթէ ծախքերնիս հանելով Երգոյ ուսումնասէր ընդհանրութենէն թէ բարոյապէս և թէ նիւթապէս քաջալերուիմք, թերթի վրայ թերթ մ'ալ յաւելցընելու աշխատանքն չի պիտի փախչիմք: և կը խոստանամք մինչև անդամ առօրեայ թերթեր հրատարակել շատ ւստան գնով:

ԼԻՎԱՆԹ, ՀԻՐԱՆՏԻ ՄԻՋ, ՀՐԵՏԵՐԵԿԱՆԻ ՅՕՐԴՈՒՆԵՐԻ ՄԵՆ ՎՐԵՅ

Լեվանթ Հերպաթի Ս. Սահակեան Սանուց քնկերութեան կողմէն տրուած յօդուածին բողոքականի մը տուած պատասխանը 84 թուոյն մեջ կարդացիմք*:

Յօդուածին հեղինակը Հայոց ուրիշ դաւանութենէ եղող ֆրիստոնեաներ իրենց գերեզմանները թաղելուն երողամտութիւնը կը խոստովանի, բայց, կ'ըսէ, առ բանը մանաւանդ աւելի անբանաւոր կ'ընէ, անոնցմէ ոմանց Պալատի թաղման անցքին մէջ ցուցուցած վարմունքը, եւ կը յաւելու թէ նշեցեալ բողոքականին իր կենդանութեան ատենը ինքզինքը Հայոց առեւի բրած ըլլալուն համար, մահուընէ ետքը անոր անշունչ դիակէն վրէժ խնդրելը ուրիշ զգացումէ յառաջ եկած չի կրնար ըլլալ, եթէ ոչ՝ կրօնամոլութեան գիշէ մը:

Մենք թէ ատ եւ թէ մեր ժողովուրդին մէջէն ոմանց ատեն ատեն Հայ Բողոքականաց դէմատորոնման վարմանցը ինչ պատճառէ յառաջ եկած ըլլալը Ազգային թերթերու մէջ, եւ առանձին տետրակով ալ իմացուցինք. բայց մեր հակառակորդները որ շատ աղէկ կը հասկընան մեր լեզուն, ատ մեր դրածներն հասկընալ չեն ուզեր. եւ կ'ստիպեն զմեզ որ մեր փառքը բոլոր լուսաւորեալ աշխարհին առջեւ համենք:

Սրդ շատ անգամ ըսինք եւ դարձեալ կ'ըսենք. մեր Եկեղեցին, Ազգը եւ կրնանք ըսել թէ Ազգին առեւն մէկ անհատը անգամ, որ եւ իցէ ֆրիստոնեայ եւ կեղեցեց մը գէթ թշնամութիւն կամ հակառակութիւն չունի, ամէն ալ եղբոր պէս կը սիրէ եւ կը յարգէ. ուստի Պալատի թաղման մէջ մեր ժողովուրդին հակառակութիւնը բողոքական կրօնքին դէմ Ծանաղիզմէ յառաջ եկած յարձակում մը չէր, այլ միայն Ամերիկացի Միսիոնարներուն մեր ժողովուրդին մէջ ըրած գործին հետեւանքն էր: Ամերիկացի Միսիոնարներն երեսուն տարիէ ի վեր է որ մեր Եկեղեցին մոռեալ, անունով միայն ֆրիստոնեայ, եւ կոտորած քարոզելով մեր ժողովուրդին մէջ շարունակ երկպառակութեան, ատելութեան, թշնամութեան, պատուութիւններու ու խոտովութիւններու անկապի տեսարան մը քաջած են: Ասով ոչ միայն Սրեւելքի մէջ իրենց բացարձակ ճշմարիտ քարոզած կրօնքը յառաջ չեն կըրցած տանիլ, այլ եւ մեր ժողովուրդին մէջ, մեծին ու պզտիկին, հարուստին ու աղքատին, ռամիկին ու լուսաւորեալ մասին ալ Ազգային զգացումը չարաչար վիրաւորած են: Թէ մեր եւ թէ՛ Սրեւելքի մէջ ուրիշ մեր ընկեր ֆրիստոնեայ հին եկեղեցիներուն առ-

ջեւ Բողոքական անուանն ատելի ըլլալուն պատճառ եղած են. ռամիկ մասը կրօնամոլ ըլլալու գրգռած ու շատերուն կրօնքէ բոլորովին պաղելու գէթ անուղղակի առիթ տուած են. եւ վերջապէս Արեւելեան եկեղեցիները Մահմետականաց ու Հրէից առջին այլ եւ այլ վերադիրներով եւ մանաւանդ իրեն կոտորած տրախարակելով, ֆրիստոնեութիւնը անոնց սիրելի ընելու տեղ, աւելի ատելի ու ծաղրելի ըրած են:

Յօդուածին հեղինակը կ'ուզէ որ Հայերը այնչափ ապուշ ու անզգայ ըլլան, որ զինք եւ իր արբանեակները քանի մը հարիւր իրենք զիրենք բողոքական կոչող Հայերու հետ, որոնք ապօրինաւոր կերպով իրենց հայրենի կրօնքին դէմ մինչեւ անգամ հրապարակաւ հայհուդութիւններ խօսելու չեն պատկաւիր, իրեն իրենց բարեկամ եւ եղբայր ճանչեն:

Յօդուածին հեղինակը Բողոքական Հայոց, Ազգային գերեզմանատանց մէջ թաղման իրաւունքին նըկատմամբ քանի մը բան սորվեր շարունակ՝ զանոնք կը կրկնէ: Ամենէն զօրաւոր պատճառանքները աս երկուքն են. նախ թէ Սուլթանները գերեզմանատունները Հայ ազգին, այսինքն Հայ ցեղին տուած են, անոր համար որ եւ իցէ Հայ թէպէտ կրօնքը փոխէ, իրաւունք ունի միշտ անոնց մէջ թաղուելու. եւ երկրորդ թէ Հայ Բողոքական ընտանիքներ լիչեալ գերեզմաններուն մէջ, թաղեր գնած ըլլալուն համար, անոնք իրենց ստացուածքն են, անանկ ինչպէս որ իրենց տուները. եւ ասով ան թաղերը կը դադրին եկեղեցիին ըլլալէ, որպէս թէ անհատներու ստացուած եղած կ'ըլլան:

Սրդ կ'ըսենք թէ՛ անոնք բոլորովին սխալ են Թէ Սուլթանները գերեզմանատունները ազգայնութիւններու կամ ցեղերու տուած են, եթէ եկեղեցիներու կամ կրօնքներու, ատ բանը կարծեմ թէ աւելի աղէկ գիտեն Տէրութիւնն ու Ազգերը քան թէ ատ յօդուածին հեղինակը: Կատարաւորութիւնը աս երկրին մէջ աղբայնութիւն չի ճանչեր, այլ կրօնք, եւ ինչ արտօնութիւն որ տուած է կրօնքներուն տուած է, անանկ որ ամեն տարբեր կրօնք ունեցող մարմինները զատ ազգ կը ճանչէ, թէ եւ անոնք մի եւ նոյն ցեղէ կամ ազգայնութենէ ըլլան: Եւ աղբերն ալ մինչեւ հիմայ ասանկ խնայած եւ ասանկ վարուած են. ոչ միայն Հայերը այլ եւ Յոյները, Հրէաները եւ ուրիշ աղբեր: Բողոք հասարակաց ստացուածները, Եկեղեցի, Դպրոց, Հիւանդանոց, եւ ուրիշ կայուածներ այս ինչ Ազգին է ըսելը, Սրեւելքի մէջ, այս ինչ կրօնքին է ըսել է: Անանկ որ աս կրօնքներէն մէկը դաւանող հասարակութեանց մէջէն մաս մը, ուրիշ կրօնք ընդունելով անկէ բաժնուերուն պէս, այսինքն բառին Տաճկաստանի մէջ ունեցած առմամբը՝ զատ Պատրիարքով, կամ Ազգապետով, նոր ազգ ձեւանալուն պէս, իր ստաջ

*Այս յօդուածին հրատարակութիւնը Ազգասէր անձէ մը յառաջարկուած է, ի խնդրոյ և ստիպմամբ ազգայնաց և Անգղիկներէն ալ թէպէտ պատրաստ էր, բայց մասնաւոր հրամանի կարօտութիւն ունենալուն համար զանց աւանդեցաւ:

վերաբերած Ազգին ունեցած արտօնութիւններուն, ու ստացուածներուն վրայ իրաւունք ունենալէն բոլորովին կը դադարի։ Ասոր օրինակներ չատ ունինք։

Երկրորդ՝ ընտանիքներուն գերեզմանատանց մէջ ունեցած թաղերը տուններուն պէս անոնց գնուած ըստացուածը չեն։

Ստացուած մը աս երկրին մէջ դատ պաշտօնարանի մը կողմէն տրուած Հեօճճէք կոչուած Սեփեաներու միջոցաւ կը վաւերանայ։ Եւ ստացուած մը ուրիշի մը անցած ատենը, Հեօճճէքը առջի ստացողէն նոր ստացողին անուանը կը փոխուի։

Արդ աս երկրին մէջ բնաւ թաղ ունեցող մը չի կայ, որ օրէնքին պահանջած աս ձեւովը, օրինաւոր Սեփեա մը ունենայ։

Ասոր հակառակ Հայ գերեզմանատուններուն Հեօճճէքները ամբողջապէս Հայոց ազգին անուանը վրայ մնացած են մինչեւ ցայսօր։

Թաղերը ուրիշ բան չեն, բայց եթէ Եկեղեցիին կողմէն մասնաւոր ընտանիքներու իրենց մեռելները հոն թաղելու շնորհուած արտօնութիւն մը Եկեղեցին աս բանը ընելով ան հողերը ամենեւին ծախած կամ օտարացուցած չըլլար, անանկ որ ընտանիքները ան թաղերուն մէջ մեռելնին թաղելու արտօնութիւնը վախճած ատեննին, հողը տակաւին Եկեղեցւոյն, այսինքն՝

ան Եկեղեցւոյն հալտաակ եղող ժողովուրդին ստացուածն է, ինչպէս որ Հեօճճէքներն ալ կը ցուցնեն։

Եւ ընտանիքներն ալ գիտեն թէ՛ ան թաղելու համար տուած ստակնին, եթէ տուած են, ոչ թէ ան հողին իբրեւ գին տուած են, այլ յաւէտ իբրեւ նուէր մը կամ ընծայ մը Եկեղեցւոյն, եւ ան ալ գիտեն թէ՛ անոնք իրենց տուններուն պէս չեն, զորոնք կրնան ծախել կամ ուղած բաներնուն գործածել, քանի որ աս վերջինները չեն կրնար օտարացուցուել, քանզի իրենցը չէ, եւ անոնց վրայ մեռելնին թաղելէ աւելի արտօնութիւն մը չունին, եւ ան ալ աշխատի ատեն որչափ որ ան Ազգին (կրօնքին) կը վերաբերին։

Ուրեմն Հայոց գերեզմանները Հայոց իբրեւ մասնաւոր կրօնական մարմնոյ մը շնորհուած են, եւ ասոր համար ալ անկէ բաժնուողները, թէպէտ արիւնշով Հայ, աշխատի իրաւունք ունին հոն թաղուելու, որչափ Յոն մը, կամ Ասորի մը, կամ Սմերիկացի մը, այսինքն՝ եթէ եւ որչափ ատեն որ ազգը (Ուսաւորչական Հայերը) թողտուութիւն կ'ընեն։

Հիմայ կը հարցնենք թէ՛ Եթէ սեր խօսքերը Կայոյ կեղեւի մէջի ճշմարտութիւններն, Յօդուածին Հեղինակներն ի՞նչ են։

Դ Ա Ս Տ Ի Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մարդաբանութիւն կամ ուսումն մարդոյ բնուած գիտութեան մէջ, ամենէն կարեւոր կէտը մարդուն բնութեանը քաջ վերահասու ըլլալն է։ Երկրորդ կարեւոր կէտն է գտնել ան եղանակը՝ որով անոր բնական (Ֆիզիքական) ու մտաւոր կազմութիւնը ամենէն յարմարագոյն կերպով կրնայ լաւագոյն հասնալ։ Չերազանց տաղանդներու տէր մարդիկ դաստիարակութեան սկզբունքներն իրենց մտադրութեանն արժանի համարած են, և արդէն շատ գործեր աս նիւթիս վրայ հրատարակուած կը գտնուին։ Բայց և այնպէս չի կրնար ուրացուիլ թէ մարդիկ տակաւին դաստիարակութիւնը պէտք եղածէն շատ տարբեր կերպով մը կը վարեն։ Մարդկային ազգը դեռ մեր փափաքածէն շատ նուազ լաւ է։ «Շատ գիրքեր, շատ դպրոցներ կան, բայց Հելլենիստիս, բայց քիչ գիտուն մարդիկ, շատ առաձներ կան, սակայն ատոնք դուն ուրեք ի կիր առնուած են։ Եւ երբեք ալ տակաւին տղայ է»։ Ուստի այս նիւթը նորէն լուսաբանելու տակաւին կարօտութիւն կայ, և կը յուսանք թէ ընտիր հեղինակի մը ա-

ռաջնորդութեամբ, որն որ տակաւին մեր ազգին ծանօթ չէ, աս նիւթիս վրայով քանի մը նոր գաղափարներ թելադրելու կարող պիտի ըլլանք։ Բայց որովհետեւ նախնի և արդի Փիլիսոփաներէն շատերն աս նիւթը քննած են, շատ հումանական է թէ մեր գաղափարներէն շատերն ուրիշ գրուածներու մէջ ալ կրնան գտնուիլ, սակայն անոնք բնաւ տեղ մը մեղի ընդունելի երեցած սկզբունքին վերածուած չեն և նոյն կարգը չունին։

Ուստի յուսամք թէ քանի մը ինքնին շահաւետ, և կարեւոր հետեւանքներու առաջնորդող նոր բաներ երևան հանելու յաջողութիւնը պիտի ունենանք։

Այսինքն է որ առաջին տեսութեամբ հակառակ ըմբռնում մը ծագի, մեր գրութեանը վրայով՝ որովհետեւ կանխակալ կարծիքներու, հին ունակութիւններու (և դեռ ևս անձնատէր կիրքերու) ինչ աստիճան զօրաւոր ազդեցութիւն ունենալուն անգէտ չեմք։ Բայց և այնպէս ճշմարտութեան քարոզ մը տղիաւորութեան յարձակմունքներէ չի պիտի զարհուրի-

և չի կասիր անանի բաներ հաղորդել որոնք բռնութեան անխփփօն օրէնքներուն վայ հիմնութեան կ'երևին: Մեր համոզումն առ է թէ բնական զիտութեանց մէջ բնութեան հեղինակութիւնը միմիայն հեղինակութիւն է: Նշարտութիւնը ժամանակէ անկախ է, և ուշ կամ կանուխ իր յաղթութիւնը յառաջ կը վարէ:

Երբ դատաւարակութեան վրայ մեր խորհրդածութիւնները սա մասնաւոր նիւթերուն վրայ պիտի ըլլան: Դատաւարակութեան վրայ ընդհանուր տեսութիւն մ'ընելէն ետքը, նախ պիտի խօսինք ան միջոցներուն կամ պայմաններուն վրայ, որոնք մարմնոյ ու մտաց բնածին կարողութիւններուն գործունէութեանը նպաստաւոր կրնան ըլլալ:

տաւոր կրնան ըլլալ: Երկրորդ պիտի խօսինք թէ ինչ կերպով ան կարողութիւններուն տառջնորդել, կամ անոնք ուղղել պէտք է: Բայց թէ առջի գործերնիս դատաւարակութեան վրայ ընդհանուր տեսութիւն մը տալ պիտի ըլլայ: Երբ սա ընդհանուր տեսութեան մէջ մեր նկատելու սկզբնական կէտերն են, նախ՝ դատաւարակութիւն բառին սահմանը, երկրորդ՝ մարդկային ազգին երթալով կատարեալ ըլլալը ընդունակութիւնը, երրորդ՝ թէ դատաւարակութիւնը միջոց հիմայ գէտ քիչ յաջողութիւն ունեցած է: Հորորդ՝ թէ մարդկային տեսակը մի կամ եղ ակն է: և հինգերորդ՝ դատաւարակութեան օգտակարութիւնը:

Հարաւորէ:

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Ան երկիրը պիտի ստորագրենք որն որ դարեւրով Հայ ազգն իր վրայ կրած, անոր մերք երջանիկ, մերք բշտօն, բաղդին հանդիսատես եղած է. ըսել կ'ուզենք, անոր՝ մարդու տիեզերական պատմութեանը մէջ խաղացած գործին բաւական ընդարձակ մեկ բեատրոնն ըլլալէն ետքը, հիմայ անոր գործունէութեանը յիշատակարաններուն տխուր աւերակներովը, անոր սերունդին դժբախտ մնացորդներն իր ծոցը կը պահէ:

Հայաստան, կամ մեր նախնեաց բաւերովն ըսենք, Հայոց աշխարհը, երբ այլաբանական ճեռով մը ներկայացնել ներելի է, Ասիոյ բարձրաւանդակի մը վրայ պառկած տիկին մ'է, որուն սնարը (գրիտուն դին) Կովկասու գօտուոյն հարաւային ստորոտն է: անտը (ոտքին դին) Նիքատայ ու Տիգրիսի հովիտները. մինչդեռ, երկու բազուկները ձախակողմէն (արեւելքէն) դէպ 'ի Կասպից. ծովն, ու աջակողմէն (արեւմուտքէն) դէպ 'ի Պոնտոս Եւքսինոս (սէս ծով) կ'երկնան:

Ինչպէս որ աշխարհներուն շատերը, իրենց մէջ տիրաբար վագող մեծամեծ գետերուն անունովը, իբրեւ մէյմէկ մասնաւոր գետահովիտներ կրնան կոչուիլ, օրինակի համար Եգիպտոս՝ Նեղոսի հովիտ, Հնդկի՝ Ինդոսի ու Գանգեսի, Ասորեստան՝ Տիգրիսի ու Նիքատայ, ասանկ ալ Հայոց աշխարհը կրնանք Կուր եւ Երասխ գետերուն հովիտը կոչել: Եւ արդարեւ՝ պատմագրական տեսութեամբ խօսելով, Երասխն է գլխաւոր գիծը՝ որուն եզերքը Հայկազանց հարստութեանը մայր քաղաքները

բռնած են:

Հայաստանը Կուր եւ Երասխ գետերուն հովիտը կոչելով, եւ առ անունն անոր իբրեւ նկարագիր, այսինքն զանիկայ որոշող ընդհանուր աշխարհագրական — ուսումնական անուն ընելով, ըսել չենք ուզեր քե անիկայ միմակ եւ միշտ անգետերուն անունն սահմանին մէջ պարունակուած մնաց: Հայոց պատմութիւնը կարգալէն ետքը, անգամ մը Հայաստանի տախտակի մը վրայ նայած ատեննիս, մեկէն կը տեսնենք քե Երասխանորը Հայաստանին սիրտն է, որուն մեծ շնչերակէն ան աշխարհին բոլոր մակերեսային վրայ տարածուած են երակներ, որոնց մէջէն Հայ սերունդը խաղալով, առանց իր հոսանքին կեղծոյնն հետ ունեցած հաղորդութիւնը կտրած ըլլալու, իր կենսական շրջանն ըրած է: Ինչպէս ճշմարիտ է քե Հայկն ու Հայկազունք Հայ ազգին առաջին ծնողները կամ նախնիքներն են, ասանկ ալ անելի համարձակութեամբ կրնանք ըսել քե Երասխի հովիտը Հայ ազգին խանձարուրը, անոր որոցը, անոր բնաշխարհն է:

Բայց եւ այնպէս չի կրնար ուրացուիլ քե ուրիշ հովիտ մը, որ է Արածանուոյն երկու բազուկներուն, դարձեալ նշանաւոր կէտ մ'է, ուր մանաւանդ երկրորդ հարստութիւնը որ Արշակունեացն է, յատուկ կերպով գործունեայ եղած է:

Աս ըստածներէն յայտնի կ'երեւի քե յիշեալ երկու կարգ գետերուն հովիտները, այսինքն Կուր եւ Երասխայ հովիտն ու Արածանուոյն երկու բա-

գուկներուն գետածորը, Հայաստանի ստորագրու-
թեան մեջ, մեր նկարել ուզած գլխաւոր առար-
կայներն են. անանկ որ բոլոր երկիրն ան երկու
կեղծնատեղեաց մեկուն կամ մեկային իւր սար-
ներն են: Եւ վերջապէս անանկ ստորագրութիւն մը
որ մեզի առիթ պիտի տայ անոր պատմութեանը
մեջ ալ մտնելու, քանի որ յայտե քե երկրագրութիւն
մը առանց պատմութեան, եւ պատմութիւն մը ա-
ռանց երկրագրութեան՝ ամբողջացուցիչ ու կեն-
կենդանացուցիչ հոգիի բաժնուած ցորտողիակներ են:

Թեպէտ ըսինք քե երասխայ հովիտը Հայոց ազ-
գին եւ անոր պատմութեանը նկատմամբ մասնա-
ւոր ու գլխաւոր նշանակութիւն ունի, եւ քե ուսում-
նական-աշխարհագրական անունով անիկա յատկա-
պէս Կուր եւ Երասխ գետերուն հովիտը կոչելով
կրնամք որոշ նկարագրել, սակայն սա ալ գիտ-
նալ պետք է քե միւս գետահովիտը, որ է Արա-
ծանոյն երկու բազուկներուն, պատմական տե-
սութեամբ նշանաւոր ըլլալու կողմանէ երկրորդ
ըլլալէն զատ, իր դիրքովն ալ ոչ միայն Կորդուաց
ու Տարսուի, Մասեաց ու Մուկէկայ յերանց գո-
տիներով հարաւեն ու հիւսիսեն իբրեւ կրկնակի
ամուր պատուարներով պատուած Հայաստանին՝ ա-
րեւմուտքէն միակ մեծ դուռը կրնայ ըսուիլ, այլ
եւ եփրատեան ու Տիգրիսեան ջուրերուն ակունք-
ներուն հետ Երասխի ակունքն ալ իր մեջը պա-
րունակելուն համար, կրնայ աշխարհագրական
տեսութեամբ այնչափ նշանաւոր ըսուիլ, որչափ
Երասխայ հովտին համար պատմական տեսութեամբ
նշանաւոր է ըսինք: Բայց ինչ որ է, առանց մեր
նախնեաց երկրին որ մասն արդեօք որ տեսու-
թեամբ նշանաւոր ըլլալուն վրայ վիճելու, մեր
ստորագրութեանը մեջ բռնելու ճամբան տեսնենք:

Հայաստանի տախտակին վրայ նայած ատեն-
նիս, անոր արեւելեան բնական սահմանին վրայ
նշանաւոր կէտ մը կը տեսնենք, որն որ ինքնին
նայողին մտադրութիւնն իրեն հրաւիրելու բախտն
ունենային զատ, Հայոց պատմութեան նկատմամբ
ալ սա նշանաւոր բանն ունի, որ ազգին առջի
նահապետական ցեղին զաշխարհան ընտանիքն առ-
պնդակաճող առաջին օրեւանն եղած է: Կարդա-
ցողը մեկէն կը հասկընայ քե խօսքերնիս Վանայ,
կամ նախնեաց անունովն ըսենք, Բզնունեաց ծո-
վուն համար է, զոր բնական դիրքը նայելով լեռ-
նածովակ պիտի կոչենք, եւ ասանկ կոչելնուս
պատճառը ետքը կ'իմացնենք:

Ուստի մեր Հայաստանի ստորագրութեան մեջ

առաջին կայնած տեղերնիս Վանայ ծովուն ա-
փունքն է, եւ անկէ մեր գրաւոր ճամբորդութեանն
ուղեգնացութիւնը պիտի սկսինք: Վանայ ծովա-
կէն մեզ անմիջապէս իրեն հրաւիրողը բարձր Ա-
րարատն է. անկէ Երասխայ հովիտը իջնել պիտի
հարկադրինք, յետոյ գլխաւորաբար Վաղարշապատ
ու Էջմիածին, Հայոց պատմութեան քաղաքական
ու կրօնական երկու միջավայրները քիչ մը զկայ
առնելէն ետքը, որոնք Հայոց աշխարհին՝ պատ-
մական դէպքերով ամենէն յեցուն տեղերը կրնանք
կոչել, պիտի գանք Արածանոյն նախ հարաւային,
ապա հիւսիսային բազուկներուն. անանկ որ Կար-
նոյ բարձր սափարակներէն անցնելով, մինչեւ
գանք ան երկու բազուկներուն իրար համբարած
տեղն, ուր, ինչպէս յայտնի է, ան երկուքին խառ-
նուրդէն մեծն եփրատ հսկայաբար ելլելով դեպ
ի հարաւ կը վազէ. եւ ուր մեր ճամբորդութիւնն
ալ իր վերջը հասած կ'ըլլայ:

—Հոս իբրեւ ծանօթութիւն կ'ըսենք քե Վանայ
ծովն իւր սարօքը անձամբ դիտող Երոպացի բըն-
նիչներուն մեջ, ինչպէս են ձաւպերը, Մօսքէյը,
Շիլ, Վիլպրահամ, ամենէն կատարեալ տեղեկու-
թիւն տուողն է Պրանք 1858ին Կարնոյ Բրիտա-
նական ընդհանուր Հիւպատոսը. ինչպէս նաեւ
Շույց, եւ 1857ին ճանապարհորդող Հոր. Սաւրիէյը:

Ասոնց առջինը ձ. Պրանք. *Համառօտ ծանօթու-
թիւնը ճանապարհորդութեան ընդ մասն մի Գիւր-
տիսթանու* 1858, անունով Լօնտօնի Աշխարհագիր.
ընկերութեան լրագրին մեջ 1844 հրատարակած է.
Նկրորդը, Ֆր. Նու. Շույց, *Յիշատակ ծովուն Վանայ
եւ որ շուրջ զնոյն*, անունով հրատարակեց Ասի-
ական լրագրին մեջ Փարիզ 1840: Ապր. Մայ. Յուն.
Էջ 260—525: Ներքորդը հրատարակեց. վեր՝ Հոր.
Սաւրիէյը, *Պատմութիւն ճանապարհորդութեան ընդ
Հայո, ընդ Գիւրտիսթան, ընդ Պարս, եւայլն*. Ը.
նատ: Ա. 224—265:

Հարմարեալ.

ԵՄՈՒՐԻՇՏ

Ալ զանուին մարդիկ որ բնաւ զԱստուած
չեն սիրեր, և ամենեւին իրմէ չեն վախճար.
փախիր անոնցմէ՝ վասն զի անիծից ծուխ մը
կ'ելլայ անոնց բերնէն: Փախիր ամբարշտէն,
վասն զի անոր շունչը կ'ապաննէ:

Այն մարդը որ պարզամտութեամբ ալ կը
զուրկէ. «բնաւ չեմ հաւատար շատ անգամ ին-
քզիմբը կը խորէ: Այն զի սրտին խորքը

հաստատուած է արդէն հաւատքի արմատ մը որ բնաւ չի կրնար չորնալ :

Են խօսքը որ կ'ուրանայ զԱստուած՝ կ'այրէ այն շրթունքները՝ որոնց վայէն կ'անցնի, և հայհոյելու համար բացուած բերանը՝ դժոխքի ձեղք մ'է :

Եմբարիշտը աշխարհիս վրայ միակ է. ամենայն արարածք զԱստուած կը գովեն, անոր զգացածն Ենիկա կ'օրհնէ, անոր խորհածն՝ Ենիկա կը պաշտէ, արևը, աստղերը իրենց խորհրդաւոր լեզուովը Ենիկա կ'երգեն :

Հաստատութեան վրայ դրեց իրեն սուրբ անունը. — փառք Աստուծոյ՝ ի բարձունս երկնից — : Մարդուս սիրտն ալ դրեց, և սիրով զայն հոն կը պահեն մարդիկ. բայց կան ոմանք որ կ'ուզեն ջնջել զայն. — խաղաղութիւն ի յերկրի այն մարդկանց որոնց կամքը բարի է :

Իրենց քունը խաղաղ է և իրենց մահը աւելի խաղաղ, վասն զի գիտեն որ իրենց հօրը կը դառնան :

Ինչպէս խեղճ մշակը իրիկուան դէմ դաշտը թողով իր խրճիթը կը դառնայ և դրան դիմացը նստած՝ աչքերը դէպ ի երկինք դարձնելով՝ յորնու թիւնը կը մոռնայ. այսպէս երբ որ իրիկուն կ'ըլլայ, յուսալեց մարդը ուրախութեամբ իր հայրենի տունը կը փութայ, սեմոց վրայ նստած՝ յաւիտենականութեան տեսիլներու մէջ՝ իր արքորանաց աշխատանքը կը մոռնայ :

ԼԱՄԵՆԷ

Ե.Օ.Գ.Ե.Յ.Ի.Ն

Եմեն ճշմարիտ Հայու բնական է ուրախանալ Ազգային յառաջադիմութեան մասին եղած օգտակար տնօրէնութեանց վրայ : Ուստի Սէրն ալ չի յապաղիր իր ուրախութիւնը ծանուցանելու որ իմեծ խնդութիւն Հայաստանիս Քաղաքական և Հոգևոր Ժողովները, օգոստոս 23 հինգշաբթի օրը, ընդհանուր քուէարկութեամբ հաստատութիւն առեր է : Եսիկայ ճշմարիտ Հայու մը համար, հանդէսներ ընելու և տարեգլխոյ տօնախմբութիւններ կատարելու արժանաւորութիւնն ունենալուն համար՝ մենք ալ Սահմանադրութեան շքեղ արևուն իր ազգօգուտ Օրդիսիսիս վրայ բարեյաջող շրջան շնորհաւորելէն յետոյ՝ կը բարեմաղթեմք իսկ և կը ցանկանք իրեն Հայ, որ այդ նուիրական կանոններուն պարունակած յօդուածիցը և ոչ Բէրն ժողովուրդները ըլլան :

— Ազգային ընթերցանութեանը՝ ազգին ընդհանրութեանը մէջ տարածուելու միակ և ազգու միջոցը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ի մանկութենէ անտի հրահանգել ազգին զաւկները յոն թերցանութիւն. բայց որովհետեւ՝ ընդհանրութեան չի մեռնելու չափ ապրող աղքատիկ ազգային մ'ալ մասն ունի, վասն որոյ՝ ազգային ընթերցանութեան սկզբնական գրքերը աժան գրքով ծախուելուն հարկաւորութիւնը անուրանալի է. Եւ քանի որ հիմայ Կեսարիոյ մէջ աղքատիկ հայազգին իւր չորեքօրեայ աշխատութեան արդեամբը հաղել կրնայ քերական մը ծախու առնել, որով մեծ անիրաւութիւն եղած կրնայ սեպուիլ : Ուստի չեմք յապաղիր Ուսումնական խորհրդոյն ուշադրութիւնը այս մասին հրաւիրել :

Զ.ՈՒՄԵՐՈՒՄ

Արարչաւորդի որսորդ մը յանկարծուստ պատահելով նապաստակի մը, և չի կրնալով իր որսին տիրանալ, աղաղակեց ետէն, որ անպատճառ գեղի Երեցին տունը երթայ : Եւ իւր ձեռքեայ արդմտութեանը փոքր ինչ կասկած մ'ալ չի տալու համար՝ ուղղակի Երեցուն տունը գնաց. (քանզի քաջ գիտէր այն իրիկուան ուտելիքն ինչ ըլլալ) և կ'ըսէ թէ նապաստակ մը խաւրեր էր չնդունեցա՞ն, «Չէ՛, ըսաւ Երեցը : — Եղէկ, կտոր մ'ալ համբերենք, ուր որ է նէ կուգայ : Մինչդեռ խօսելու վրայ էին՝ կերակուրը կը բերուի, «Պ, որսորդը կը հրաւիրուի : — յայտնի է որ չի մերժեց. բայց զարմանալէն դեռ չէր դադարած թէ ի՞նչպէս այդ նապաստակը յանդգնած էր չի գալ : Կերակուրը կերուեցաւ, եկող գացող չի կայ : Քանի որ որսորդը տրտում կեցած կը զարմանար եղածին վրայ, Երեցը ըսաւ, « ըսէ նայինք, որո՞ւ ձեռքով խաւրեցիր ինձի այդ նապաստակը » : — Ինք պիտի գայ » ըսաւ առանց այլայելելու մեր որսորդը, տեսայ որ կրակի պէս կը վազէր պոռացի ըսի որ անպատճառ այս իրիկուն ձեր տունը գայ : Չե՛հաւ նէ յանցանքն իրենն է : Ես ի՞նչ ընեմ : — Երեցը չեկրցաւ խնդալը բռնել և չարածձի որսորդը, (չի վասնած վառօդին փոխարէն) աղուոր սեղան մը ձեռք բերած եղաւ :

Խմբագիր-Տնօրէն
Ա. ՃԵՎԱՆՅԻՐՃԵԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ԳԻՐԻՐՃԵԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՖԻՆԱՆՍԱԿԼԱՐ